

Radovan BAKIĆ*

DEMOGRAFSKA EROZIJA SELA I TRADICIONALNA KULTURA U CRNOJ GORI

O GLOBALIZACIJI UOPŠTE

Globalizacija je dug civilizacijski proces koji se pojavio sa nastankom velikih imperijalnih država i traje do ovovremenosti. Kroz to istorijsko trajanje njeni bazni ciljevi bili su usmjereni ka stvaranju univerzalnih obrazaca, pa i kulture, ali su se sredstva značajno mijenjala, od vojne sile i osvajanja, preko religija i ideologija do ljudskih prava i finansijskog kapitala. Krupan doprinos dali su i društveno-ekonomski procesi u formi kolonizacije Novog svijeta, industrijalizacije, urbanizacije, deagrarizacije i ekspanzije informacionih sistema. Oni su doveli do novih iskoraka, kao što su bili:

- međusobno približavanje rasa i naroda,
- stvaranje prelaznih formi starog, srednjovjekovnog i novijeg doba (meleži svih formi),
- afirmisanja svjetskih jezika (engleskog naročito),
- stvaranje uniformisanih sistema ishrane, odijevanja i obuvanja, uz uvažavanje klimatskih ekstrema,
- globalizacija izgradnje naselja i stanovanja u njima,
- uobličavanje novih kodeksa ponašanja i njihovih strukturnih elemenata,
- nestajanje arhaičnih oblika u svim sferama tradicionalne kulture življenja i slično.

Crna Gora nije izolovan prostor od djelovanja globalnih tokova. U njoj se prožimaju i pozitivni i negativni procesi, kako na opštem, tako i na planu posebnih strukturnih karakteristika, kakvi su demografski procesi i njihov uzročno-posljedični uticaj na tradicionalne oblike kulture.

---

* Prof. dr Radovan Bakić, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić

DEMOGRAFSKO-POPULACIONA EROZIJA SELA U CRNOJ GORI

Tradicionalni kulturni obrasci Crne Gore nastali su i razvijali se u njenim selima. Međutim, brojne istorijske okolnosti koje su se neprestano smjenjivale, učinile su da ti obrasci, u svemu i do kraja, ne budu autentični. Na njenom prostom, pored globalnih, smjenjivali su se i uticaji stranih civilizacija, posebno: grčke, rimske, vizantijske, mletačke, turskoorijentalne, austrougarske i srpske, zbog čega se u Crnoj Gori izdvajaju kulturološki pojasevi, ali i njen domicilni patrijarhalni kulturološki pojas. Ovaj mozaik vidljiv je po svim njenim većim regijama – primorskoj, središnjoj, sjevernoj i sjeveroistočnoj i u pojedinačnom spektru kulturnih obrazaca. Prisutni su u vojnim utvrđenjima, gradskim naseljima, manastirskim kompleksima, pojedinačnim religijskim objektima i seoskim strukturama. U tim tokovima Crna Gora nije imala većih gradskih naselja, a iz njih su se širili nasilje, pogromi, pustošenja, druge religije, zbog čega su se sela zatvarala u sopstvene okvire i razvijala osobene obrasce. Na to nas upućuje struktura paštrovske kuće, crmnički „grozdovi” kuća, odbrambenih kula od mora do krajnjih sjevernih granica, itd. O tome su pisali strani putopisci, ali i domaći istraživači, kao što su bili Pavle Rovinski, Jovan Erdeljanović, Andrija Jovićević, Petar Sobajić, Radoslav – Jagoš Vešović, Milisav Lutovac, Jovan Vukmanović, Obren Blagojević, Mirko Barjaktarović, Petar Vlahović, Đorđe Ostojić i drugi. Njihova istraživanja ukazuju da su se u selima Crne Gore odvijali sadržajni oblici tradicionalne kulture u vezi sa rođenjem djeteta, svadbama, ispraćajima u vojsku i ratove, žalbama, sahranama, mobama, pri obilježavanju važnih praznika, a ostavili su iza sebe i opise spremanja hrane, strukturi ishrane, oblačenja za razne prilike, izbora obuće i slično, pa za njihova djela možemo reći da su od neprolazne vrijednosti. Osim toga, na osnovu njihovih opisa, na posredan ili neposredan način, pouzdano zaključujemo da su sela bila izvori biološke snage i mladosti i igrala snažnu nacionalnu ulogu.

U toku druge polovine 20. vijeka sela Crne Gore bila su izložena obimnoj i intenzivnoj demografskoj eroziji i ona se najbolje ogleda preko:

- pojave sela bez stalnih stanovnika,
- ogromnog učešća usitnjenih sela sa malom populacionom snagom,
- demografske starosti,
- povećanim maskulinitetom kod mlađih sredovječnih generacija, i
- ekonomskog siromašenja sela.

Demografska erozija došla je kao posljedica migracija stanovništva sa sela, a ona se odlivala u više pravaca:

- prema najvažnijim centrima razvoja u Crnoj Gori,

- iz manjih u važnije razvojne centre, i
- ka velikim gradovima bivše SFRJ, prvenstveno Beogradu.

Ukazivanje na bitne uzroke ovih kretanja izlazi iz okvira ove tematike, ali je, i pored toga, bitno naglasiti da su poljoprivreda i ruralni prostor bili zapostavljeni, da selo mladim i mlađim sredovječnim generacijama nije nudilo ništa da ostanu, a centri razvoja u okruženju nudili su razne povoljnosti u pogledu zadovoljenja osnovnih životnih potreba da se stalno nastane u njima.

U ovim tokovima učešće stanovništva gradskih naselja poraslo je sa 21,3% u 1948. na 64,4% u 2011. godini, pri čemu je učešće urbanog u ukupnom stanovništvu 2011. godine u središnjem regionu iznosilo 79,9%, primorskom 58,4%, i sjevernom 46,9%, a u opštinama: Budva 82,9%, Cetinje 85,0%, Podgorica 84,2% i Nikšić 79,1%, itd.

O demografsko-populacionoj eroziji od 1948. do 2011. godine za sjevernu regiju najbolje ilustruju sljedeći podaci:

- u 1948. g. od 1–10 stanovnika nije bilo naselja, a 2011. godine 46;
- od 11 do 25 stanovnika 1948. godine bilo je 3, a 2011. godine 60;
- od 26–50 stanovnika bilo je 6 sela, a 2011. godine 97 sela, i– od 0–100 stanovnika 1948. godine bilo je 77 sela, a 2011. godine 342 sela (60,1%) svih sela sjeverne regije.¹

Pored demografsko-populacionog usitnjavanja sela, drugi indikator njihove demografske erozije je tendencija starenja. U okviru opština najizrazitije učešće starog stanovništva imale su opštine: Savnik 27,6%, Plužine 25,0%, Žabljak 24,2%, Andrijevića 23,8%, Pljevlja 22,9% i Kolašin 22,4%, dok je ono u okviru sela još više izraženo. Tako učešće starog stanovništva u ukupnom iznad 60,0% imala su sela: Dedići, Mali Mikulići, Novoselje, Čelobrdo, Ržišta, Padež, Bunovići, Zvečeva, Čavori, Vitasojevići, Stuba, Burići, Jagodni Do, Klakorina, Plakala, Draževina, Kopilje, Lutovo, Ožezi, Ubalac, Cvilin, Međreč, Bajramovica, Boguti, Vignjevići, Đalci, Žanjev Do, Milijevići, Pačarađe, Prekornica, Tomići, Ublisce i Češljari (stanje 2003. godine).²

¹ Bez stalnih stanovnika 2011. godine u Crnoj Gori bila su sljedeća sela: Dedići, Gurza, Lukići, Marstijepovići, Sozina, Vebki Mikulići (op. Bar), Čami Do, Čučuke, Podbabac (op. Budva), Dubovo, Lješev Stub, Mikulići, Poda, Tomići, Vojkovići, Žanjev Do (op. Cetinje), Kos, Uvač (op. Kolašin), Kolužun, Mah Zalazi, Pištet, Veliki Zalazi (op. Kotor), Bogmilovići, Gradačka Poljana, Gvozd, Stuba (op. Nikšić), Močevići, Paljevina, Vukšići, Klakorina, Madžari (op. Pljevlja), Nikovići (op. Plužine), Cvilin, Prifti (op. Podgorica), Možura, Salč (op. Ulcinj) i Gomile (op. Žabljak), odnosno ukupno 37 sela (2003. 29 sela).

² Izvor: Zavod za statistiku Crne Gore, *Stanovništvo – Pol i starost*, Podgorica, oktobar 2004.

Treći indikator demografske erozije su visoke stope maskuliniteta u ukupnom broju stanovnika, U tom pogledu karakteristična sela su: Njegovuđa (49 muškaraca od 197 stalnih stanovnika), Drijenak (90 od 400), Plana (25 od 103), Starča (32 od 103), Lepenac (81 od 373), Bjeloševina (58 od 186), Dragovoljići (89 od 326), Povija (30 od 81), Novšiće (25 od 75), Borkovići (34 od 120), Smriječno, Komine (134 od 470), Dobrsko Selo (22 od 117), Markovina (8 od 15), Lipa (11 od 23), Gornja Bijela (20 od 83), Trešnjevo (83 od 426), Slatina (74 od 322), Prisoja (66 od 276), Rijeka Marsenića (65 od 291) itd. Do ovog procesa došlo je isključivo zbog toga što djevojke izbjegavaju udaju za muškarce koji žive u selima, pa čak i onda kada imaju novosagrađene kuće sa savremenom opremom, imaju farmersku proizvodnju i afirmisani su proizvođači.

Ovi negativni demografski procesi imaju duboke korijene, sa tendencijom su daljeg djelovanja i ukazuju na dalje demografsko-populaciono nestajanje ogromnog broja sela u Crnoj Gori, makar sa aspekta prisustva stalnog stanovništva.

DEMOGRAFSKA EROZIJA SELA I TRADICIONALNI OBRASCI KULTURE

Osnovno moje polazište je da se korijeni tradicionalnih oblika kulture, posebno običaja, u Crnoj Gori nalaze u njenim selima, te da razaranja sela preko demografsko-populacione komponente, vodi i ka siromašnju tradicionalnih obrazaca kulture. Deagrarizacija je komponenta globalizacije i ona nije mogla, niti je zaobišla Crnu Goru. Neke forme tradicionalne kulture, u opštoj globalizaciji su nestale ili su u fazi zamiranja, druge su se transformisale pod uticajima opštosti, a treće ukorijenile u sistem globalizacije i postale kulturno nasljeđe od nacionalnog značaja i naš izuzetan reprezent od trajne vrijednosti. U tim procesima odigravaju se krupne transformacije, ponekad i sa pogubnim posljedicama, kao što se javljaju i arhaični otpori i kulturna zastranjivanja, u čemu su aktivni i pojedinci i društvene grupe, i sredstva informisanja i pisana literatura pseudonaučnih zastranjivanja, predstavljajući se u formi preispitivanja dokazanih kulturnih vrijednosti kao prepoznatljivosti koje su bile slučajno ili namjerno zapostavljane ili zatirane ili gušene.

Tradicionalni običaji lelekanja na sahranama i žalbama, grebanja lica od strane žena, sječenje kose od strane žena, udaranje pesnicama u grudi ili glavu od strane muškaraca, kao izrazi najdublje žalosti, već su nestali ili su na završnici puta da nestanu. I mobe su, kao izraz solidarnosti, u zamiranju, a takođe i nošenje crnih marama, crnih košulja u dužem periodu, pa i nošenja crnih florova i slično. Ovi su procesi direktno u vezi sa demografskom erozijom

sela, koja i dalje traje i prijete nestankom stalnog stanovništva u veoma velikom broju crnogorskih sela.

Tradicionalni običaji u selima, koji su se transformisali i postali sastavna komponenta opštosti, naročito su: forma individualnih stambenih objekata, funkcionalna organizacija stanova, opremanje stanova, organizacija ekonomskih dvorišta, struktura ishrane, odijevanja, forme obuće i drugi. Neki od njih su već izjednačeni sa urbanim sredinama i ranije jasno izražene razlike su nestale, a neke sretamo samo prilikom održavanja folklornih smotri ili sličnih manifestacija. Sa transformacijom ovih običaja neminovno su se transformisali ili nestali tradicionalni zanati (tkački, vunovlačarski, kolarski, pletarski). Razumije se da je njihova transformacija proizašla, kako usljed djelovanja globalnih kretanja, tako i kao posljedica demografske erozije ruralnih naselja. Ostaje dilema – da li smo kao narod time izgubili određene prepoznatljivosti ili smo iskoračili prema civilizacijskim tokovima koji uopštavaju nove obrasce kulture i običaja kao njihove komponente. U vezi sa tim postavlja se neumitno i pitanje – da li se tim procesima treba suprotstavljati u ime pojedinačnosti ili se uklapati u njih i ne kaskati za njima kao procesima savremenih kretanja? Uostalom, da li je izolacionizam u savremenim tokovima opravdan, kuda on vodi i je li to interes bilo kojeg naroda, a naročito malih naroda? Svako zna, ukoliko hoće da zna, da se *svjetsko stanovništvo ubrzano povećava, da se gustine naseljenosti uvećavaju, da je sve oštija potreba za zdravom hranom, čistom vodom, energijom, čuvanjem neobnovljivih izvora energije, za čistim vazduhom, za očuvanjem biodiverziteta i planskim upravljanjem prostorom, te da ti procesi imperativno nameću globalizaciju i zajedničko i odgovorno usmjeravanje u interesu svih ljudskih zajednica i svakog pojedinca kao člana opšteg kolektiviteta (podvukao R. B.)*

Osnivanje i djelovanje Ujedinjenih nacija je eklatantan odgovor na te složene izazove ovovremenog svijeta, kao što je i osnivanje i djelovanje Evropske unije težnja da se daju racionalni odgovori na komplikovane probleme Evrope. One djeluju i kao globalne ansambleje i preko svojih organizacija i asocijacija kao što su, u okviru Ujedinjenih nacija, Generalna skupština, zatim njene asocijacije: HABITAT (Centar za ljudska naselja), UNESKO (Centar za kulturu), UNDRO (Centar za elementarne nepogode), UNDP (Centar za ekonomski razvoj), UNEP (Centar za životnu sredinu) i druge. Preko njih se uspostavljaju bitni globalni ciljevi čovječanstva i vrši njihovo ostvarivanje na osnovu usvojenih generalnih strategija, kao i strategija specifičnog karaktera, kojim se konkretizuju i uopštavaju generalni i strukovni standardi i kriterijumi. Tako na primjer, HABITAT generalizuje standarde i kriterijume za ljudska naselja, kao što su: planske forme stambenih zgrada i stanova u uslovima viso-

kog seizmičkog hazarda i seizmičkog rizika, revitalizacija i valorizacija starih urbanih sredina, zaštita i valorizacija kulturne baštine u naseljima, korišćenje materijala u stambenoj izgradnji i slično, a na tim aspektima sinhronizovano djeluju i UNESCO i UNDRRO, s tim što je UNESCO najkompetentniji za nepokretna i pokretna dobra iz oblasti kulturne baštine, a UNDRRO za pitanja zaštite od elementarnih nepogoda. Pri tome, važno je istaći da se Crna Gora prihvatanjem uputstava, preporuka, deklaracija i rezolucija uključila u ove globalne procese i iste, preko svojih nadležnih organa i institucija, uspješno i odgovorno realizuje.

Evropska unija, preko svojih izabranih predstavnika u zakonodavnim i izvršnim strukturama vlasti, globalno razrješavanje problema i usaglašeno djelovanje realizuje preko donošenja standarda i kriterijuma u sferi zakonodavstva u zemljama članicama, utiče na razvojna opredjeljenja i pomaže u njihovoj realizaciji, pomaže u razrješavanju problema između država članica Unije, preporučuje standarde i kriterijume za očuvanje i unapređivanje životne sredine i biodiverziteta kao njene bitne komponente, kao i za sva druga pitanja od značaja za humanizaciju života u njoj, ali i svijetu kao cjelini. Uostalom, Unija je propisala i kriterijume i standarde koje buduće članice moraju ispuniti prije učlanjenja, pa je i to dio globalizacije na djelu, a i značajan faktor prethodnog usklađivanja sa globalnim tokovima.

ZAKLJUČAK

Globalizacija je dugovječni civilizacijski proces, koji je u svim fazama imao specifične ciljeve i sredstva kojima je realizovana. Nikada prije ona nije bila tako opsežna, sa tako dubokim korijenima, dalekosežnim ciljevima i zahvaćena modernim sredstvima, kao što je to slučaj u ovovremenosti. Savremeno čovječanstvo i elite ispoljavaju pozitivan odnos, posebno zbog:

- očuvanja mira i daljeg razvoja u miru,
- revitalizacije i valorizacije kulturne baštine visoko vrednovanih i selektiranih formi,
- efikasne dostupnosti modernih tehnologija svim članovima i društvenim kolektivitetima,
- zbližavanja i tolerancije naroda, konfesija, rasa i društvenih klasa,
- uspostavljanja opštih kodova, standarda, kriterijuma i društvenih normi u oblastima zakonodavstva, politike, razvoja, školstva, zdravstva, kulturnih obrazaca, izgradnje, funkcionisanja stanovanja, odijevanja, strukture ishrane, obučne, stilova života itd.

Ovovremena globalizacija, iako joj se mnogi suprotstavljaju, sprečava pojavu društvenog meteža i haosa, posebno u sferama koje za čovječanstvo mogu biti čak i pogubne. Otuda nezaobilazno treba stremiti njenoj humanizaciji prefinjenim izborom strategija i naročito sredstava za njenu realizaciju. *Ona ne predstavlja zatiranje pojedinačnih vrijednosti i dostignuća i u suštinskom smislu ona ih podiže na veći, globalniji nivo, dajući im karakter zajedničkih vrijednosti od globalnog značaja (podvukao R. B.)*

Teritorija Crne Gore nije bila izvan tokova globalizacije od vremena Rimskog carstva, pa sve do ovovremenosti. Bila je zahvaćena osvajanjima Rima, kasnije osvajanjima i ratovima sa Turskom, Austrougarskom, idejama Oktobarske revolucije i socijalizma, a sada i stremljenjima Ujedinjenih nacija i Evropske unije. Zahvatile su je i industrijalizacija, era informacionih tehnologija i tokovi deagrarijacije. U tim gibanjima bila su obimna i intenzivna migraciona kretanja, najizraženija u toku druge polovine 20. vijeka, kada su potekle rijeke migranata izvan Crne Gore i unutar nje, posebno prema većim razvojnim centrima i iz sjevernog prema centralnom i primorskom regionu. Ova kretanja dovela su do demografsko-populacione erozije u selima kraških oblasti i brdsko-planinskih predjela.

Razni putopisci i domaći istraživači, naročito iz druge polovine 19. i u toku 20. vijeka, u svojim djelima ostavili su dragocjenu građu, u kojima su crnogorska sela prikazana kao demografsko-populaciono i biološki jaka i zdrava, kao izvor mladosti i snage, ekonomski jaka za one prilike i sa razvijenim oblicima kulture i interesantnim i specifičnim obrascima u oblasti običaja i tradicije. U njima su prikazana i nepokretna materijalna dobra različitog stepena očuvanosti nastala pod dejstvom istorijski prohujalih globalizacija. To na najreprezentativniji način objašnjavaju njenu šarolikost i njene, prostorno manje, kulturološke pojaseve.

Demografsko populacionom erozijom sela, opstanak nekih običajnih formi je ugrožen i danas se s njima više sretamo prilikom održavanja folklornih i drugih kulturnih manifestacijama, nego u realnom životu. Naša obaveza je da izgradimo strategiju očuvanja najvrjednijih dobara, dostojna globalnih vrijednosti, ali i naših specifičnosti značajnih za državu i narod.

LITERATURA I IZVORI

- [1] Ratko R. Božović, *Život kulture*, „Filip Višnjić”, Beograd, 2009.
- [2] Radovan Bakić, Dragica Mijanović, *Stanovništvo Crne Gore u drugoj polovini 20. vijeka*, Filozofski fakultet, Institut za geografiju, Nikšić, 2008.
- [3] Rezultati popisa stanovništva Crne Gore 2011. godine, Zavod za statistiku „Monstat”, Podgorica.

Radovan BAKIĆ

DEMOGRAPHIC EROSION OF THE RURAL AREA AND
TRADITIONAL CULTURE IN MONTENEGRO

Summary

Globalization is a lawful process which lasts for a long period and instruments applied in civilized countries have been various and it is the same nowadays. Urbanization and deagrarization are significant components of the globalization. During the second half of the twentieth century these two components appeared in Montenegro. Towns were growing in terms of number of inhabitants and in terms of the area they covered, and rural areas were exposed to demographic erosion of population. In 2011 there were 37 villages without permanent inhabitants and 54.3% of the total number of villages had up to 100 inhabitants. At the same time demographic aspect of urbanization increased from 21.3% in 1948 to 64.4% in 2011.

However, in Montenegro a village was in the past a source of youth and biological potential, and thus also a source of economic power. Under the influence of various civilizations and in specific periodical circumstances, the traditional cultural patterns evolved and developed, particularly customs of local people, that are nowadays disappearing or have recently disappeared, and those traditional cultural patterns distinguished us as a state and people. Actually, those tendencies will be also present in future and thus it will be necessary to develop and adopt a strategy for preservation of the most valuable traditional patterns in culture in order to avoid that they completely vanish.